

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
Cilt 7, Sayı 15 (Nisan 2018), s. 107-112.
DOI: 10.25068/dedekorkut168
ISSN: 2147-5490, Samsun- Türkiye

Özgün Makale/ Original Article

Geliş Tarihi: 30. 03. 2018
Kabul Tarihi: 25. 04. 2018

Kutadgu Bilig'in 221. Beyti Üzerine Düşünceler

Some Thoughts on the Verse 221 of Qutadgu Bilig

Erdem UÇAR*

*Filoloji kriminolojiye benzeyen bir ilimdir.
Araştırmacı bir emareye takılır, bir parmak izine, kaideye aykırı bir müşahedeye,
oradan yola çıkar ve sorunu çözene kadar durmaz. (Andreas Tietze)*

Öz

Kutadgu Bilig'in neşredilmesinin üzerinden 70 yıl geçmiştir. Bu zaman zarfında, eserin neşrindeki ve dizinindeki kelimeler hakkında birçok yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulmuştur. Arat, *Kutadgu Bilig*'in metnini en doğru şekilde anlamaya çalışıp Türkiye Türkçesine aktarmaya çalışmıştır. Ancak böyle uzun bir metinde anlamlandırmaların her zaman başarılı olduğu söylenemez. Kutadgu Bilig'in 221. beyti anlam bakımından sorunludur. Makalede, beyitteki *asıl-* üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *asıl-*, *Kutadgu Bilig* neşri, 221. beyit.

Abstract

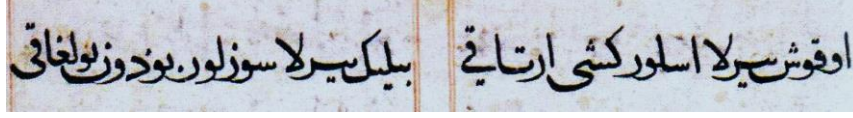
It has been over 70 years since *Qutadgu Bilig* was edited. During this time, many new readings and explanations have been presented about this edition and edition's index. Arat tried to understand the *Qutadgu Bilig* in the most accurate way and tried to translate it to Turkish. However, Arat was not always able to make an accurate meaning in such a long text like *Qutadgu Bilig*. Verse 221 is problematic in terms of meaning. It will focus on *asıl-* in problematic verse.

Key Words: *asıl-*, edition of *Qutadgu Bilig*, verse 221.

* Doç. Dr. Prag/Çek Cumhuriyeti.

Giriş

*Kutadgu Bilig'*in 221. beytinin Arat tarafından yapılan aktarması net olarak anlaşılmamaktadır. Eserde bu beyit sadece Fergana yazmasında muhafaza edilmiştir. Fergana yazmasında beytin aslı şöyledir:

(Fergana Yazması, 28/11 [Yusuf Has Hâcib 2015a])

uğuş birle aslur kişi artağı

bilig birle süzlür boğun bulgağı (Arat 1947: 221 [s. 38])

Kutadgu Bilig neşrindeki 197'den 228'e kadarki beyitler neşre sadece Fergana yazmasından (27/2-29/3) dâhil olmuştur. Bu beyitlerin devam eden kısmında Kahire yazmasındaki yapraklar eksiktir, ama Viyana yazmasında ise durum farklıdır. Bu konuda, Arat şu açıklamayı yapmıştır:

A'da 197.-228. beyitler yok; burada A nüshasında sahife eksikliği mevcut olmadığına göre, bu kısım ya noksan bir nüshadan istinsah edilmiş veya istinsah edilirken sayfeler atlanılmış olmalıdır. (1947: dip. 197 [s. 36])

Arat'ın da ifade ettiği üzere, 197'den ve 228'e kadarki beyitler arasındaki kısım Viyana yazmasında ve muhtemelen yazmanın kopyasında kullanılan kaynak yazmada da yoktu. Bu kısım, *kitâb idisi* öz 'uzrin ayur "Kitap Sahibi Kendi Özrünü Söyler" bâbında bulunmaktadır. Kopyalama esnasında satırların atlanmış olması ihtimal dâhilindedir, ancak bu kadar uzun kısmın gözden kaçırılması çok mümkün gözüküyor. Kahire yazmasında bu kısımların öncesi ve sonrasındaki yapraklar kayıp olduğundan bu yazma hakkında kesin bir şey söylemek çok zordur. Sonuç olarak, 221. beytin üç yazmada karşılaştırılması mümkün değildir.

Şimdiye kadar beytin yapılan aktarma ve tercümelemlerini listeleyeceğim. Listede eksiklerin olabileceğini itiraf etmeliyim. *Kutadgu Bilig'*in erken dönem neşirlerinden Vámbéry ve Radloff'un çalışmalarında bu beyit bulunmaz, çünkü yukarıda da belirttiğimiz üzere Kahire ve Viyana yazmalarında bu beyit yoktur.

1. Türkçedeki Aktarmalar

Arat: "İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır" (1959: 27).

Tezcan: "İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur" (1981: 31).

Silahdaroğlu: "Anlayış getirir yola kötüyü; Bilgiyle bastırır insan fitneyi" (2000: 30).

2. Türk Dillerindeki Aktarmalar

Azeri Türkçesi: "Pis adamı idrakla édam édirler; Xalk arasında qarşıqlıq bilikle ortadan kaldırıılır" (Veliyev-Asker 2006: 39).

Kazakça: "Er kemisi akılmnen jogalar; El bulganı bilimnenen oñalar" (Egevbay 2006: 97) [İnsanın kötüsü akılla yok olur; Ülkenin sıkıntısı bilimle düzelir].

Kırgızca: “Okuu menen kırsık, kemtik tüzölöt; Bilim menen él kıyırı bütölöt” (Kozubekov 2017: 48) [Akıl ile belâ, kusur düzelir; Bilimle, ülke sınırı korunur].

Özbekçe: “Olam tutiş üçün kişi öte zekavatlı bolsa, xalkni basış üçün kişi öte bilimli bolsa” (Karimov 1971: 95) [Dünyayı yönetmek için insanın çok zeki olması gerektiği gibi, toplumu yönetmek için de çok bilgili olması gerekir].

Yeni Uygurca: “Kişilerniñ yamini eqil tapsa tüzilidu; Xelq içidiki qalaymiqaçılıq bilim bilen bésilidu” (Abdüşşükür-Ekber 1991: 45). [Kötü insanlar akıl bulursa düzelir; Ülke içindeki sıkıntı bilim ile düzelir].

3. İngilizce ve Rusçadaki Tercümeleler

İngilizce: “With the help of understanding corrupt men are hanged; By knowledge the people’s confusion is clarified” (Clauson 1972: 204b, 863a) [Bozuk insan aklın yardımıyla asılır; İnsanlar arasındaki kargaşa bilgi ile giderilir].

“The criminal is hanged by force of intellect, and civil turmoil is suppressed by means of wisdom” (Dankoff 1983: 46) [Suç, akıl ile asılır ve kargaşa, bilgelikle bastırılır].

Rusça: “isporçennost’ lyudey vıyavlyayetsya (?) s pomots’yu razuma; znaniyem uspokaivayutsya smutı v narode” (Nadelyayev et alii 1969: 56b, 122b) [Kötü ahlaklı insanlar aklın yardımıyla ortaya çıkarılır (?); Bilim ile insanlar arasındaki kargaşa giderilir].

“U çen’em izvodyat i zlo i porok; A znaniyem – smutı narodnıx trevog” (İvanova 1990: 82) [İlim, kötülüğü ve bozukluğu yok eder; Bilim ise insanların arasındaki kargaşayı giderir].

Mısranın şimdiye değin farklı olarak anlamlandırılmasının nedeni *asil-* fiili nedeniyle. Aktarma ve tercümelerde *asil-* fiili ya ‘asılmak’ ya da ‘yok olmak’ veya ‘düzelme’ ile anlamlandırılmıştır.

Tezcan, beyitteki *aslır* hakkında şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

29. s. *asil-* ‘asılmak’, *aslır* 221. Bence *eslır* okunmalı ve dizinde *es(i)l-* ‘azalmak, eksilmek’ olarak düzeltilmelidir. Yalnız B’de bulunan beyit 221: *uğuş birle aslır kişi artaı / bilig birle süzlür boğun bulğaı*. Arat: “İnsanların kötüsü anlayış yolu ile asılır, halk arasında çıkan fitne bilgi ile bastırılır” biçiminde çevirmiştir. Ben *eslır* okuyuşuyla “İnsandaki bozukluk anlayış ile azaltılır, halk arasındaki kargaşalık bilgi ile durultulur” biçiminde yorumlamayı öneriyorum. Bu okuyuşla dizeler arasındaki koşutluk da belirginleşmektedir. Krş. KI 270 *ésil-* ‘eksilmek’, Clauson 117 bunun *eysil-* okuyarak *eksil-* maddesinde veriyor, bu eylemin kökü KB 5280’de *is-* (oku *és-*) biçiminde geçer. DS 1785 *es-* ‘bir şeyi eksiltmek, azaltmak’, 1782 *esil-* ‘eksilmek, azalmak’, Halaçça *ies-* ‘(sıvılar için) dökmek’, belki krş. Türkmençe *egis-* ‘azaltmak’. (1981: 31)

Dankoff, mısrayı Arat gibi tercüme etse de eserinin notlar kısmında Tezcan’ın aktarmasının mümkün olabileceğine ihtimal verir: “Corrupt men are weeded out” (1983: 275) [Bozuk adamlar ayıklanır]. Erdal da Tezcan ile aynı fikirdedir (1991: 659-660).

Tezcan’ın ‘azalmak’ anlamıyla önerdiği *esil-*’in kökü *is-* şeklinde KB’nin 5280. beytinde geçmektedir. Fiil, Fergana yazmasında *isme* (< *is-me*) ve *ismese* (< *is-me-se*) olarak geçer (380/1), yani fiilin başındaki ünlü Uygur yazısında olduğu gibi /i/ veya /é/’lidir. Diğer taraftan, Tezcan’ın *Divanü Lugatı’t-Türk*’ten getirdiği *ésil-* ‘azalmak’ tanığı *eysil-* veya *iysil-* şeklinde okunmaktadır (Dankoff-Kelly 1982: 139 [s. 230]; Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 121, dip. 521). Dolayısıyla, Fergana yazmasının müstensihî eğer burada ‘azalmak’ anlamındaki *isil-* veya *ésil-* yazmak isteseydi, fiilin başındaki ünlüyü 380/1’deki gibi *elif+ye* ile yazması gerekecekti. Ayrıca, Tezcan’ın Halaççadan

getirdiği tanık da *isil-* veya *ésil-* ile ilgili değildir (Erdal 1991: 658, dip. 328). Sonuç olarak, **ésliür* teklifinde, yazmadaki imlânın yanlış olduğunun kabul edilmesi gerekiyor.

Acaba Fergana yazmasının müstensihinin doğru yazdığını kabul ederek mısrayı yorumlamak mümkün olabilir mi?

Arat'ın ilk mısrada verdiği anlam beytin bağlamı açısından anlamlı değildir. İkinci mısranın anlamı konusunda neredeyse bütün aktarma ve tercümelemler ittifak etmiştir. İlk mısra hakkında yeni bir yorum getirebilmek için mısradaki *artakı* ve *aslu*'un anahtar görevini üstlendiğini belirtmeliyim.

Eski Türkçede *arta-* fiili ve bu tabandan türetilen gövdeler çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Bunları şöyle listeleyebiliriz:

arta- '1. bozulmak, çürümek, kokuşmak, çökmek, yıkılmak, bozuk çıkmak; 2. bozulmak, fani olmak, geçici olmak; 3. yok olmak, ölmek; 4. yıkılmak, tahrip edilmek, zarar görmek, zayıflamak, zayıf düşmek; 5. başarı ile sonuçlanmamak, başarıya ulaşmamak, kötüye doğru gitmek'; *artat-* (< arta-t-) '1. çürümek, kokuşmak; 2. öldürmek, yok etmek; 3. çökmüşe bırakmak, terk etmek, bırakıp gitmek, vazgeçmek, dikkat etmemek, hiçe saymak; 4. yok etmek, yıkmak, ortadan kaldırmak, engel olmak, imha etmek, zarar vermek, yaralamak; 5. kötü şekilde etkilemek, baştan çıkarmak' (Röhrborn 2010: 77-82); *artak* (< arta-k) '1. çökmüş, hastalıklı (kişi); 2. bozulmuş, kokmuş (yemek); kötü, belalı, ahlaka aykırı'; *artamaklıg* (< arta-maklıg) 'geçici, fani (Budizm terimi olarak)'; *artamaksız* (< arta-maksız) '1. çürümeyen, kokuşmayan; 2. bozulmayan, fani olmayan, baki (Budizm terimi olarak); 3. yok olmayan, yıkılmayan'; *artançsız* (< arta-nçsız) '1. fani olmayan, geçici olmayan, ebedilik; 2. kötüye eğilimi olmayan' (Röhrborn 2015: 266-268).

Kutadgu Bilig'de *artak* kelimesi Uygurcadaki anlamına yakındır. 221. beyitteki *kişi artakı* ile benzer ibare 2763. beyitte *artak kişi* şeklinde geçmektedir. İbare, 'kötü tabiatlı insan' (Arat 1959: 204; Dankoff 1983: 131) şeklinde yorumlanmıştır. Aslında *artak kişi* ve *kişi artakı* ibareleri, Kur'an-ı Kerim'deki *fasād* 'bozma, bozgunculuk yapma, toplumda kargaşaya ve çatışmaya sebep olma' kavramı ile ilgili olmalıdır. Krş. Bakara 30, Araf 127, vs. Dolayısıyla, 221. beyitteki *kişi artakı* 'insanın bozgunculuk vasfını' ve 2763. beyitteki *artak kişi* de 'bozguncu insan' kavramını karşılamaktadır. Zaten, 221. beytin ikinci mısrasında da *kişi arataki*'nin yani 'insandaki bozgunculunun' sonucunda meydana gelen *boğun bulğaki* durumu olan 'toplumsal kargaşadan' bahsedilmektedir.

Beytin bağlamına baktığımızda, 217. beyitten itibaren akıl ve bilginin öneminden, ülke yönetimindeki etkisinden ve faydasından bahsediliyor. Kanaatimizce, 220. beyit 221. beytin anlaşılmasında oldukça dikkate değerdir. 220. beyit, müteakip beytin de 'akıl' ve 'bilgi' hakkında olabileceğini göstermektedir.

Beyit şöyledir:

kaynı öđte erse bu künde burun

biligligke tegdi beđükrek orun (Arat 1947: 220 [s. 38])

"Hangi çağda olursa-olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur" (Arat 1959: 220 [s. 27]).

Buna göre, 221. beyitte 'akıl' ve 'bilgi' vasıtasıyla neler yapılacağı açıklanacaktır. Yusuf Has Hâcib de bize bunu ifade etmiştir.

Eski Türkçede eşyazımlı iki tane *asıl-* fiili bulunur: *asıl-* (I) 'asılmak' ve *asıl-* (II) 'azalmak, eksilmek' (Erdal 1991: 654). Arat ve Clauson, mısrada *asıl-* 'asılmak' fiilini kabul ederken, Tezcan ve Erdal, *ésil-* 'azalmak' fiilini kabul etmiştir. Bize göre, Yusuf Has Hâcib, bu beyitte *asıl-* (II) fiilini metaforik olarak kullanmış olmalıdır.

Uygurca Sözlük'te *asıl-* (II) için 'artmak, çoğalmak, büyümek, zengin olmak, yararlı olmak' (Röhrborn 2010: 86-88) anlamları gösterilmiştir. Ayrıca krş. Nadelyayev et alii 1969: 63a; Clauson 1972: 262a ve Erdal 1991: 654. Ancak, Yusuf Has Hâcib, *asıl-* (II) fiilini, fiilin temel anlamına bağlı olarak 'üstesinden gelinmek, aşılmak' anlamında kullanmış olmalıdır.

221. beyitte *aslır*, vasıta halli bir kullanımla, yani *uğuş birle* ile karşımıza çıkıyor. Uygurcada buna benzer bir kullanıma bir yerde rastlayabildim. Ch/U 6303 + Ch/U 7165 + Ch/U 7560 numaralı parçada, *asıl-* fiili *üze* ile beraber kullanılmıştır: [*edgü s|avlar üze asılmak*]. Metinde ifadenin baş kısmı tahrip olmuştur ve metni ilk neşreden Zieme, kelime başı kafiyeyi düşünerek tahrip olan yeri *edgü* ile tamamlayıp ifadeyi şöyle tercüme etmiştir: 'durch [gute] Dinge Profitieren' (1984: 64 [s. 344]). Bu metni tekrar neşreden Kasai de ifadeyi aynı şekilde okuyup tercüme etmiştir (2017: Hd093 (20) [s. 198-199]). Metnin bağlamına göre, *asılmak* burada 'kâr sağlamak' anlamında değil, 'üstün gelmek, üstesinden gelmek, yenmek' gibi bir anlamda olmalıdır.

Buna göre, *Kutadgu Bilig*'in 221. beytindeki *asıl-* da Uygurca tanık ile aynı anlama sahip olabilir. O hâlde, *uğuş birle aslır kişi artağı* mısrasını "İnsanın bozgunculuğu akıl ile yenilir/üstesinden gelinir" şeklinde anlayabiliriz.

Yazmadaki, *aslır* için ikinci bir ihtimal daha düşünülebilir. Yazıcının fiildeki *şın'*in noktalarını koymayı unuttuğunu farz edersek, mısradaki **aşlır* olabileceğini tahmin edebiliriz. Fergana yazmasında, *şın'*in noktalarının konmadığı yerler için krş. 815. beyit (68/14), 1015. beyit (85/2), vs. Ancak Eski ve Orta Türkçede, hatta bugünkü Türk dillerinin birçoğunda *aş-*'in edilgen gövdesi *aşıl-*'a rastlanmaması düşündürücüdür. Ancak Runik harfli metinlerde *aş-* 'aşmak, geçmek' mevcuttur (Şirin 2016: 454). Uygurcada da *aş-* bulunmaktadır. Krş. *aş-* '1. aşmak, karşı tarafa geçmek, üstün gelmek; 2. üstün olmak, büyük olmak, kendini göstermek' (Röhrborn 2010: 91-92). Bu kök, birçok Türk dilinde bugün yaşamaktadır. Buna göre, *uğuş birle *aşlır kişi artağı* mısrası "İnsanlardaki bozukluk akıl ile aşılr" şeklinde aktarılabilir.

Sonuç olarak, *Kutadgu Bilig*'in 221. beytinin ilk mısrasının sorunlu olduğu oldukça açıktır. Mısradaki *aslır*'a bağlı olarak şu sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

1. Arat'ın *aslır* 'asılır' anlamlandırmasının beytin anlamını karşıladığını düşünmüyorum.
2. Tezcan'ın önerisi kabul edilebilir gözüküyor, ancak bu teklif yukarıda gösterildiği üzere kendi içerisinde bazı eksik yönleri barındırmaktadır.
3. Mısradaki *asıl-* fiilini 'üstesinden gelinmek, aşılmak' anlamında düşünerek mısrayı yeniden anlamlandırabiliriz.
4. Yazmada müstensihin *şın'*in noktalarını unuttuğu farz edilerek kelime **aşlır* 'aşılır, üstesinden gelinir' şeklinde anlamlandırılabilir.

Kaynaklar

- ABDÜŞŞÜKÜR, T.; K. EKBER (1991). *Yüsüp Has Hacıp: Kutadgu Bilig, Hazırki Zaman Uygur Tilidiki Nesri Yeşimsi*, Şincan: Şincan İctamayı Penler Akademisi.
- ARAT, R. R. (1947). *Kutadgu Bilig I: Metin*, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- ARAT, R. R. (1959). *Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig II: Tercüme*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- ARAT, R. R. (1979). *Kutadgu Bilig III: İndeks, İndeksi* Neşre Haz. K. ERASLAN et alii, İstanbul: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.
- DANKOFF, R. (1983). *Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig): a Turko-Islamic Mirror for Princes*, Chicago and London: University of Chicago Press.
- DANKOFF, R.; J. KELLY (1982). *Mahmut el-Kâşgarî: Compendium of the Turkic Dialects (Dîvân Luyât at-Türk)*, Part I, Harvard: Harvard University Press.
- EĞEVBAŞI, A. (2006). *Kuttı Bilik*, Almatı: Ülke.
- ERCİLASUN, A. B.; Z. AKKOYUNLU (2014). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânü Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERDAL, M. (1991). *Old Turkic Word Formation, a Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I-II, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- IVANOVA, S. N. (1990). *Yusuf Balasaguni: Blagodatnoye Znaniye*, Leningrad: Sovyet Pisatel'.
- KARİMOV, K. (1971). *Yusuf Has Xacib: Kutadgu Bilig (Saadatga Yullavçi Bilim), Transkripsiya va Xazirgi Üzbek Tiliga Tavsif*, Taşkent: Üzbekistan SSR "Fan" Naşriyeti.
- KASAL, Y. (2017). *Die altuigurischen Fragmente mit Brāhmī-Elementen*, unter Mitarbeit von H. OGIHARA, Berliner Turfantexte 38, Turnhout (Belgium): Brepols Publishers.
- KOZUBEKOV, T. (2017). *Kuttuu Bilim*, Bişkek: Biyiktik Plyus.
- NADELYAYEV, V. M. et alii (1969). *Drevnetjurkskiy Slovar'*, Leningrad: Institut Yazıkoznaniya, Akademiya Nauk SSSR.
- RÖHRBORN, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, I: Verben, Band 1: ab-azüglä-*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- RÖHRBORN, K. (2015). *Uigurisches Wörterbuch, Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung, II: Nomina-Pronomina-Partikeln, Teil 1: a-asvık*, Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- SİLAHDAROĞLU, F. (2000). *Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- ŞİRİN, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TEZCAN, S. (1981). "Kutadgu Bilig Dizini Üzerine", *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 178: 23-78.
- ÜŞENMEZ, E.; E. UÇAR (2014). *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib, Kahire Nüshası (Tıpkıbasım)*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- VELİYEV, K.; R. ASKER (2006). *Yusuf Balasakunlu: Qutadgu Bilig*, Bakü: Avrasiya Press.
- Yusuf Has Hâcib (2015a). *Kutadgu Bilig B Fergana Nüshası (Taşkent Davlat Şarkşünaslik İnstituti Huzuridegi Abu Rayhan Beruniy Namli Şark Kolyazmaları Merkezi 1809. nr.)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yusuf Has Hâcib (2015b). *Kutadgu Bilig A Viyana Nüshası (Wien, ÖNB, Cod. A. F. 13)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ZIEME, P. (1984). "Zur Verwendung der Brāhmī-Schrift bei den Uiguren", *Altorientalische Forschungen*, 11: 331-346.

